

lefordítani. Morita Akio erről ezt írja: „Kulcsfontosságú fogalom, amely sok mindent megmagyaráz a japán népről. Ez a kifejezés azt sugallja, hogy a világon minden a Teremtő ajándéka, amelyért hálásnak kell lennünk, és soha semmit sem szabad *elpazarolnunk*.” A japán iskolákban a diákok cselekvését jelentősen motiválja az, hogy a képességeiket sem szabad elpazarolni. Nemcsak a japán oktatási intézmények, hanem az egész társadalom tisztában van azzal, hogy a munkaerő intelligenciája egyike azoknak a tényezőknél, amelyek továbbra is előnyt jelentenek a japán gazdaság számára. Ezért a távolkeleti országban egyre jobban nő az elégedetlenség a jelenlegi oktatási rendszerrel szemben, amely rákényszeríti a diákokat, hogy idejük nagyrésztét a vizsgákra való felkészüléssel töltsék el, így jó iskolába kerülhessenek. Ez a rendszer amely addig jól szolgálta a fejlődést nem biztosít elég időt a kísérletezésre, az eredeti gondolkodásra. Morita Akio és mások is egyre jobban fürgetik a kreatív gondolkodásra nevelés módszereinek elterjesztését. Morita Akio írja: „Nálunk mindenki számára állandó kihívás az ötletek nyílt felvetése”, majd így folytatja: „a mi rendszerünkben csak a munkások kapnak prémiumot, s ők tudják is, hogy a vezetés nem osztogat saját magának busás jutalmat. Amikor pedig egy vállalat bajba kerül, akkor legelőször a csúcsvezetőknek csökkentik a fizetését.”

Ezen elosztási mechanizmus minden dolgozót mozgósít ötleteinek megszületésére és a jó ötletek megvalósítására. Amikor a neves vállalatvezető ezen gondolatait olvastam, és a magyar viszonyokra gondoltam, csak nyeltem egyet.

Ezek után érthető, hogy Japánban az oktatási intézmények hatékonyan tudnak dolgozni, hiszen a tudásnak nagy presztízse van. Nem véletlen, hogy a különböző foglalkozások közül Japánban a presztízsrangsor élén a pedagógus áll, akinek értékítélete nagymértékben meghatározza a tanulók jövőjét is. Morita Akio a vállalat egyik vezetőjének munkájáról írja: „Óga az iskolai értesítőket lapozgatja, kikeresi az újonnan végzetteket és az ígéreteseket kijelöli a toborzásra.” Vajon hazánkban hány vállalat veszi figyelembe az oktatási intézményben végzettek felvételénél, anyagi elismerésénél a diákevek érdemjegyeit. Természetesen az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy kérdés, vajon ezen érdemjegyek alapján el lehet-e minden esetben dönteni a végzettek tudását, képességeit.

TAKÁCS IMRE

Gyermekkönyvkultúra Ausztriában és Magyarországon

...van egy világra nyíló ablak, azon túl pedig a világ.

No de mi van az ablakon innen?

Természetesen a világ; mi más lehetne?

...egy darabka világ, amely most egy másik világot szemlél!”

(Italo Calvino) (1)

Ha átlépek hazám határát, csak úgy tudok nézelődni, mint Italo Calvino hőse. Lerakhatatlan poggyászként viszem magammal darabka világot. Azt, ami csak az enyém, meg azt is, ami a magyarságom. Nincs bennem elfogultság, előítélet és az idegennek szóló olcsó rajongás sem. Csak várakozás meg kíváncsiság. És jó ideje azt sem hiszem, hogy „extra Hungariam non est vita”. Nagyon is van! Különb is, keservesebb is, és a miénkhez hasonló is.

Egy hónapot töltöttem Bécsben, a Collegium Hungaricum ösztöndíjasaként. Időm javát

szűkebb szakterületem, a gyermekirodalom és az olvasáskutatás nemzetközi intézetében töltöttem, kisebb hányadát Bécs múzeumaiban és a Staatsoper állóhelyén.

Ó, hány évtizede ábrándozik a magyar kultúra egy olyan intézetről, mint a bécsi! (2) És hiába! Holott a gyermeki érdeklődés kutatásának, a gyermekirodalom iránti érdeklődésnek, az olvasáskutatásnak már a századelőn is volt lendülete nálunk. Ha csak a Magyar Gyermektanulmányi Társaság tevékenységére gondolunk, mondhatjuk, hogy akkoriban nem voltunk késésben Nyugat-Európa-hoz képest. A Magyar Ifjúsági Irodalmi Társaság (1921–1944) életében újra és újra feléledt egy intézet terve. Állítólag 1943–44-ben meg is valósult. Akad róla adat. De tisztavirág-életű volt, működése nyomtalan. Meglehet, névleg élt csak. A régi ábránd azóta is fel-felbukkan. Néha-néha úgy beszélünk róla, mintha érintésközelben volna a valóra válás, pedig egyre távolodik. Remény sincs rá. Illúzió. Gyermekkönyvkultúránk kérdésköreit végiggondolva mintha egyre kevésbé lenne fontos a határainkon innen, hogy lesznek-e a jövőnek olvasói.

Pénztelenségünkre úton-útfélen és okkal-joggal hivatkozhatunk. De szemmel látható, hogy a bécsi intézet se fürdik tejben-vajban. A mayerhofgassei házat éppen renoválják, és senki se állíthatná, hogy elhamarkodott a munka. Az intézet berendezése puritán, és helyszükében is vannak. Már is több a könyv, mint a polc. S az intézetnek túl sok munkatársa sincs. Eleganciája az atmoszférájában, a szellemi sugárzásában van. Egyszerre könyvtár, dokumentációs központ, szerkesztőség, az irodalom egy sajátos táján kulturális centrum. Munkatársai tanítanak is: a bécsi egyetemen, pedagógiai akadémiákon. Az intézet könyvtára a német nyelvterület gyermekirodalmát a maga teljességében gyűjti, a nagyvilág gyermekkönyveiből pedig válogatást kínál. Információs központja a gyermekirodalom elméletének, történetének és az olvasáskutatásnak. Rendezvényei immár tradicionálisak. Augusztusban egyhetes tanácskozást szentelnek a gyermek- és ifjúsági irodalom valamely kérdéskörének. Hadd említsem meg az utóbbi évek néhány konferenciátémáját: *Másodrendű irodalom?* (Wien, 1985); *A gyermeki lét korunkban. Valóság, tabuk, álmok és rémálmok* (Krems, 1989); *A hősök alkonya – vagy új hősök* (Klagenfurt, 1990). Odakintről jövő pillantásokkal hazalátok, és a jegyzőkönyveket lapozgatván eszembe jut, hogy a Magyar Írószövetség gyermekirodalmi szakosztályának vitaestjei csaknem semmivé ritkultak, hogy konferenciái kétévenként esedékesek (s megrendezésük körül egyre több a gond), hogy e tanácskozásokon könyvekről egyre kevesebb szó esik, inkább csak az irodalmi élet gondjairól szólnak és a gyerekről a zajló, átalakuló világban. A legszebb magyar gyermekkönyveket utoljára 1990 őszén Hamburgban láthattuk kiállításon. Ugyanitt jelent meg 70 színes illusztrációval *A magyar gyermekkultúra almanachja*. (3) Megjelentetése a német újraegyesítés előtti hetekben nemes gesztus volt hazánk iránt. Jó, ha tíz év múlva nálunk ilyesmire futja! Milyen kár, hogy a kötet honi kritikánktól egy jó szót se kapott. Már csak udvariasságból is észre kellett volna venni értékeit.

A bécsi intézet legfontosabb szövetségese az osztrák gyermekkönyvklub. (4) Tulajdonképpen az intézet 1965-ben a gyermekkönyvklub kereteiben született meg azért, hogy az elméleti feladatokat átvállalja. Az intézet és a gyermekkönyvklub ma is közös épületben, csak különböző szinteken lakik. *A gyermekkönyvklub nélkül aligha létezne a piacgazdaság körülményei között értékközvetítő szándékú gyermekkönyvkiadás*. Pontosabban olyan, amelynek kínálatában érték és csali egyszerre van jelen. Nem esett volna meg az a csodaszamba menő dolog, hogy Ausztria könyvkiadásában az elmúlt évtizedekben hosszú időn át – néhány évet kivéve – a könyvek fele gyerekkönyv volt. (5) Hol mutatnak akár hasonlót is a statisztikák? Pedig a közkönyvtárak a megmondható, hogy olvasóik jelentős hányada még mindig a gyerek és kamasz korosztály. Gyermekkönyvklubunk léte szempontjából halogathatatlan egy nyugati mintára szerveződő gyermekkönyvklub-mozgalom és gyermekkönyvkiadás. S a példáért messze se kell menni. Akár Ausztria is lehetne az! A könyv árából a terjesztőknek juttatott 25–40% a gyerekvilágnak, az iskoláknak jutna. A gyermekkönyvkiadással foglalkozók egymás ellenségeiből a jó

ügyre szövetkezők serege lehetnének. (A jó ügy jó üzlet is volna!) Nem kijátszani akarnák egymást, hanem megteremteni az „áru” körül a levegőt: reklámot, évkönyveket, ajánló bibliográfiákat, folyóiratokat. Néhányat példaként megemlítek: ajánló bibliográfiák (*Bücher-Hits, Blattsalat*) periodikumok (*Topic, Joker, Philipp-Leseheft*) folyóirat és antológia a pedagógusoknak (*Jugend und Medien, Die Barke*). Egy ún. Super Pass birtokában – a 25%-kal olcsóbb könyvön kívül – de sok mindent kaphat ajándékkul a gyermek- és kamaszvilág! És a pedagógus! (De a Super Passnál olcsóbb igazolvány is akad.) A mozgalom kulcsfigurája a tanító, a tanár. (Az 1988-as pedagógussztrájk idején 25 000 tagot vesztett az osztrák gyermekkönyvklub.) E mozgalomban írók, kiadók, könyvkereskedők, szponzorok, pedagógusok, szülők fogtak össze a műveltebb jövőért. Nem kevesebb a cél, minthogy legyenek a jövőnek is olvasói. Akcióik (vándorló könyvtárak, kazetták, kiállítások, lottó, „olvassunk a parkban!”-mozgalom a vakációban) behálózzák az egész országot. Az állam a kiadások 1/25-ét állja. A Móra Könyvklub nálunk még csak csírájában lévő mozgalom az osztrák vagy dán példához képest. Igaz, a gyerekek 40–60%-a rosszul olvas Ausztriában is.

Ők is a Gutenberg-galaxis felbomlása idején élnek! De másutt a helyzet sokkal rosszabb, mint náluk. Ez persze kevésbé vigasztalja őket, és gyakran elhangzik egy vészjósló mondat: „Sok gyerek egyetlen könyvet sem olvas, mivelhogy nem tud jól olvasni; nem tud jól olvasni, mert egyetlen könyvet se olvas.” A mozgalom jelszava: *Olvasásra csábítani!* Az olvasás motivációja: Aki nem tud jól olvasni, az az élet valamennyi színterén esélytelenebb.

A klub és az intézet kiadványai nélkül a gyermekkönyvnek Ausztriában se lenne kritikái visszhangja. Akárcsak nálunk, ahol 1988-ban megszűnt a *Könyv és Nevelés*, ahol a *Hátér a gyermekkuilúrához* (1988) című periodikumnak az első száma az utolsó is lett, ahol a gyermekkönyvkritika végső menedéke irodalmi gyermekfolyóiratunk, a *Kincskereső*. Amíg él. 1992 szeptemberére oly kicsivé zsugorodott, hogy már a tenyerünkben is elfér, s oly színtelen a borítólap, hogy nincs gyerekszem, amely magától észrevenné. Nemes irigységgel forgatom a német *Der bunte Hund* (A tarka kutya) számait. Örömmel is persze, hogy van ilyen gyermekfolyóirat is a világon. S ha csak egy olyan folyóiratunk volna, mint a *1000 und 1 Buch* (Zeitschrift der Kinder- und Jugendliteratur)! Az Ezeregyéjszaka meséibe illő fordulat lenne, hogy az osztrák folyóirat címével játsszam. S hogy is bontakozhatna az elmélet- és történetírás az intézet szakkönyvtára és fórumai nélkül. Legfeljebb magányos, egyszemélyes műhelyekben születhetne egy s más véletlenszerűen, mint nálunk.

De az egyetemi kutatóműhelyek nélkül a gyermekirodalom ügye egy bécsihez hasonló intézetben is szellemi gettóban volna. Szerencsére stúdiumként rég befogadtatott az egyetemek falai közé szerte a nagyvilágban: az Egyesült Államokban, Kanadában, Strassbourban, Stuttgartban, Hamburgban, Berlinben, Bécsben, Frankfurtban, Prágában, Pozsonyban. Már az eredmények is látszanak. Hadd példálózzam Frankfurttal! 1963 óta létezik műhelye ott a gyermekirodalomnak. A 70-es évek derekára már megszületett a *Klaus Doderer* szerkesztette, világszerte ismert gyermekirodalmi lexikon. (6) Ugyanitt 1969 óta lehet ún. magister-fokozatot szerezni a tárgyból. Jó néhány éve megszerezhető a Dr. phil. cím is. Akárcsak Ausztriában a bécsi, a salzburgi, az innsbrucki és a grazi egyetemen. Ausztria egyetemlein a 80-as években már félszáz értekezés született tárgykörünkben. S hány disszertáció van születőfélben! Egy bibliográfia az utóbbiakról is tudósít. (7)

A magyar egyetemekre az ifjúsági irodalom még nem nyert bebocsátást. Csupán a tanító- és óvónőképző főiskoláinkon a szakképzés elidegeníthetetlen része, akárcsak az osztrák pedagógiai akadémiákon. A tanárképző főiskolák 1984-es tanterve szerint az irodalomtörténet toldalékként és az utolsó félévben mint fakultatív tárgy játszhatja el jelentéktelen szerepét. Mellette, helyette nagyobb presztízsű tantárgyakra is lelhet a fakultatív

választékban a tanárjelölt. Így aztán többnyire úgy lép majd katedrára, hogy ismeri *Walter von der Vogelweidét*, *Chaucert*, *Hölderlint*, tán *Peter Handkét*, *Paul Celant* és *Thomas Bernhardot* is. Tanult *Bessenyei Györgyről* és olvasta *Márait*. De meglehet, sose hallott arról, hogy *R.M. Rilke*, *Christian Morgenstern*, *T. S. Eliot* vagy *Szabó Lőrinc* gyerekverset is írt; hogy *Babits Mihály* és *Füst Milán* mesék szerzője; hogy *Szabó Magda*, *Mándy Iván* és *Gion Nándor* vagy *Mészöly Miklós* regényeket írtak az ifjúságnak. Nem hall arról sem, milyen a gyermeki befogadás pszichés mechanizmusa, holott az irodalmi kommunikáció és a hermeneutika területén némiképp iskolázott. Mondhatnánk, hogy ennek leginkább a kortárs ifjúsági irodalom a kárvallottja, hiszen a katedrára lépő hajdani élményeit adja tovább. De mindebből alighanem nagyobb baj is támadhat. Lehet, hogy a jövőnek tényleg nem lesznek olvasói. Az olvasóvá nevelés egyre rögzősebb útján egyre inkább vak vezet világtalant. S megfeledkezünk arról, hogy olvasásra kéne csábítani.

Mindez furcsa módon ott történik, ahol *Petőfi* és *Jókai* óta a legnagyobbak kezéből a világ legtermészetesebb dolgaként kerül ki a gyermeknek való. Szép tradíciónk, hogy a legnagyobbak se restellnek a legkisebbeknek írni, nem mindennapi. Ráadásul az ötvenes évek óta fel is erősödött, hiszen a „hallgató” író, költő gyerekeknek írt, s később se maradt hűtlen az irodalom eme tájához. – Az osztrák *Musil* vagy *Stefan Zweig* ritka szépségű és mélységű gyermekábrázolásait meg-megemlegetjük, de hiába keresnénk gyermekkönyveinket. A mi *Karinthy*nk, *Móricz*unk írt gyerekeknek. *Kosztolányi* és *Ottlik* fordított. Ha az osztrák gyerekek olvasókönyvében olyan jelentős kortárs költők verseire találunk, mint *Ernst Jandl* vagy *Christine Busta*, csodálkozunk. *Barbara Frischmuth*, *Peter Handke* vagy *Thomas Bernhard* gyermektörténeteire bukkanva meglepődünk. Miért is tagadnánk? Az efféle csodálkozásokba belejátszanak az észlelt tendenciák. – Való igaz, hogy *Christine Bustának*, *Barbara Frischmuthnak* vagy *Friderike Mayröckernek* nem egy gyermekkönyve van. De ők a kivételek. A kortárs osztrák gyermekirodalom legjobbjai (*Karl Bruckner*, *Ernst A. Ekker*, *Vera Ferra-Mikura*, *Wolf Harranth*, *Othmar Franz Lang*, *Mira Lobe*, *Lene Mayer-Skumanz*, *Erwin Moser*, *Christine Nöstlinger*, *Monika Pelz*, *Käthe Recheis*, *Renate Welsh*) munkásságukkal nemigen lépik át a gyermekirodalom körét. Az országhatárokat azonban annál inkább, hiszen könyveiket világnyelven írják. Irodalmuk a német nyelvterület egészében rész. Erénye, fonákja egyszerre van a ténynek. Hol ez, hol az látszik.

Kétségkívül előny, hogy az osztrák gyerekkönyv Münchenben csakúgy kiadóra talál, mint Bécsben. Rangot ad és kellemes, ha *Christine Nöstlinger* és *Renate Welsh* vagy *Mira Lobe* nevét *Michael Ende*, *Benno Pludra*, *Gudrun Pausewang*, *Peter Härtling* vagy *James Krüss* társaságában emlegetik. Az azonban már keserv, ha a német nyelvterület gyermekirodalom-történetében (8) Ausztriának nem jut külön fejezet, mint ahogy Svájcnak sem. A mai osztrák gyermekirodalom ebben az irodalomtörténetben annyi, hogy Nöstlingert sűrűn emlegetik (a kötet osztrák kritikus szerint ő a „kedvenc”), továbbá *Karl Bruckner* és *Renate Welsh* egy-egy művére vonatkozik észrevétel. Bizony nem csoda, ha keveslik (*Bruckner Szadakó élni akar* című Hirosimáról szóló könyve eddig 30 nyelven jelent meg. Magyarul két kiadása is napvilágot látott). Ami igaz, igaz: élhet egy irodalom is kisebbségben, árnyékban. Nem csoda, ha keresi, próbálja felmutatni a maga másságát; azt, hogy nem német, hanem tipikusan osztrák. (9)

Mi tagadás, nem túlságosan könnyű saját tulajdonának mondható karakterisztikumait megragadni. Mert világnyelven szólal meg, végképp nem lehet sziget. Sőt: a világirodalmi jelenségek hullámverései törvényszerűen előbb eléri. Például a 70-es, 80-as évek ún. antiautoritár hulláma, (10) amely a 80-as évek végére tán már el is csendesedett. S ha nem is túl látványosan, de a gyerek- és felnőttvilág mintha megkötötte volna a maga különbekéjét a könyvek lapjain. Igaz marad azonban, hogy a művek valóságsszintjén az antiautoritár hullám valóságos földcsuszamlást jelentett. Az őszinteség jegyében ingatta meg a felnőttvilág tekintélyét. Tematikai motívumok tűntek el nyomtalanul: a tiszteletre

méltó példakép; a bocsánatot kérő, bűnbánó gyerek; a tanácsokat osztogató anyák. Végképp nyoma veszett a mintagyereknek. Az áramlat könyveiben a gyerekhős többnyire negatív érzéseit tudja kifejezni. Kritizál reggeltől estig, és jobbára otthon, mert a családi milió mellett az iskola valahogy mellékszereplővé vált.

Született mindebből érték (az őszinteség maga is az), támadt megújulás. S bizonyára voltak az irányzatnak vadhajtásai is. Ami történt, azon a gyermek- és ifjúsági irodalomnak egyszerűen túl kellett esnie. Végül is az autoritár gyermekirodalom kliséi (a makulátlan felnőtt, a vásott kölyök, a javulási históriák) túl sokáig forogtak közkezen. A tekintélytagadó hullám örökre száműzte a szentenciákat, a patentszerű életrecepteket, valamint az olyan didaxist, amelynek a történetből kilóg „keze, lába”. Mindez hozzánk lassabban, módjával ért el. Őszinteségi rohammal senki se vádolhatná a magyar ifjúsági prózát.

Christine Nöstlinger kamaszkönyvei az antiautoritár hullám tipikus darabjai. Megjelentek magyarul is (*Fütyülünk az uborkakirályra*, 1989; *Konzerv Konrád*, 1985; *Punk, avagy a hajmeresztő hétfő*, 1988). Egyre kisebb késéssel. Az elsőként említett 1972-ben született, a harmadik 1984-ben.

A tekintélyrombolásnál a 70-es, 80-as évek gyerekkönyveiben fontosabb dolog is történt: tágult a tematika, tabuk törtek. Tabutéma volt a halál, habár a mesevilág se hallgatható róla. De a 80-as évek gyerekkönyveiben őszintebben beszélnek róla. Például a svéd *Astrid Lindgren (Oroszlánszívű testvérek)* vagy a svájci *Irina Korschunow*, az osztrák *Lene Mayer Skumanz*, *Käthe Recheis* vagy *Renate Welsh*. Az utóbbiak művei még nem jutottak el hozzánk. (11)

És mennyi minden volt még tabu! A születés titka, a szexualitás, a válás bonyodalmi, az idősebbek szerelme, az öregek magánya, a „vasárnapi szülők és gyerekek” élete. Mekkora csattant a pedagógiai hevületű kritika, amikor *Dániel Anna* az összezárt generációk s a házasságok jeleneinek (szakításoknak és megbocsátásoknak) bonyolultságáról megpróbált őszintén beszélni (*Együttes*, 1983). A drog veszedelmeiről valószínűleg *Nöstlingertől* olvashattak először regényt a magyar fiatalok (*Ilse Janda fiatalok*, 1978). A német *Peter Härtling* be meri vinni olvasóit az Altersheimék (aggok háza) világába, és gyerekszemmel láttatja a munkanélküliség okozta sebeket. *Renate Welsh* egy olyan gyerek lelki történéseit tárja fel, akinek börtönben van az apja (*Empfänger unbekannt – zurück!*) (A címzett ismeretlen – vissza a feladónak! – 1975). Tulajdonképpen elegendő az angol *Sue Townsend* tollából *A 13 és 3/4 éves Adrian Mole titkos naplóját* lapozgatni, hogy ez a tematikájában kitért világ a maga jellemző motívumaival a szemünk elé táruljon.

Mintha minden tabu széttört volna. De mégsem! *Nöstlinger* említette egy konferencián (12), hogy bár minden ötödik kamasz lány sejti, hogy a szexuális erőszak bűntényei lefelkelnek rá, a regényekben még sose óvták ettől. Nincs példa arra, hogy a testileg nyomorék, lelkileg sérült, bántalmazott, meggyötört gyerek főhős lehetne. Lehet, hogy a német *Peter Härtling (Das war der Hirbel)* és az orosz *Zseleznyikov (Bocsáss meg, Madárijesztő!)* regényei a Nagy Kivételek? De mintha e dologban is változások vennék kezdetüket. Az osztrák Buchklub der Jugend 1991/92-es évkönyvének 3–4. száma bizonyára karitatív érzéseket akar felkelteni a tolokocsiban élő Stefan történetével. Ugyanebben az évkönyvben szelíd humorral átszótt történet szól egy hajléktalanról. És toleranciára nevel ez a nyugat-európai gyermekirodalom! Ki tagadhatná ennek égetően szükséges voltát? A gyerekkönyvklub évkönyveiben akad szerb, horvát és török nyelvű novella. S nemegy írás, amely az idegenséget oldani kívánja. De nemcsak toleranciára, a másság elviselésére, hanem demokratikus érzelmekre, cívis öntudatra, lokálpatriotizmusra is nevel ez a gyermekirodalom. Az osztrák Westermann cég elemi iskolai olvasókönyveiben az első nyolcvan oldal a gyerek szűkebb világáról szól: a tartományról vagy a nagyvárosról (Wien, Salzburg), ahol a gyerek él. A bécsi kisiskolást levélben kéri a polgármester az olvasókönyv lapjain, hogy vigyázzon városára. A burgenlandi gyerek a maga olvasókönyvé-

ben olvashat magyar népmesét, a *Térdszéli Katicát*. A 81. oldaltól a tudni- és olvasnivalók minden osztrák gyerek számára azonosak.

Se a demokratikus szellemiség, se a tematikatágítás, se a tabutörés nem kizárólagosan osztrák tulajdon. *Mi hát a tipikusan osztrák?* A mindennapok világához való kötődés; a hétköznapi miliójéhez, atmoszférájához, felnőtt-gyerek konfliktusaihoz való ragaszkodás. Olyan földközeli és problémaérzékeny ez az irodalom, hogy akár szociológiai esettanulmánynak is nevezhetném az osztrák gyerekkönyvet. Az élet minden fontos motívumát áttemelik, újratereztik az irodalomban: megszólalnak a múlt életben tartott kérdései (L. Renate Welsh: *Johanna*, 1979), szó esik a veszélybe sodort jövőről, természetről; megjelenik a lakótelepek világa, a vendégmunkások problematikája; nem hallgatják el a generációs konfliktusokat, és felmutatják a konfliktusok feloldásának lehetőségeit (Wolf Harranth: *Opá ist alt, ich hab' ihn sehr lieb*, 1981). Minderről már az is meggyőző bennünket, ha néhány tematikus antológia kerül a kezünkbe. Pl.: a békéről (*Wier Gedanken sind frei*, 1990), az életszerepek módosulásairól (*Mädchen dürfen pfeifen, Buben dürfen weinen* [A lányok füttyülhetnek, a fiúk sírhatnak], 1982), és arról, hogy ne tegyük tönkre a Földet (*Mach die Erde nicht kaputt!* 1986). Hadd jegyezzem meg, hogy az utóbbi antológiában *Lengyel Balázs* egy novellájára is rátaláltam.

Ezekben a mindennapiságban fogant realiztikus történetekben a fantasztikum is a hétköznapi kisemberi miliójában születik. L.: *Nöstlinger* uborkakirályát, aki egy családi otthonban pöffeszkedik, vagy még lefordítatlan könyvének kísértetét! (*Rosa Riedl Schutzgespenst* [Rosa Riedl, a védőszellem], 1979.) De legmeggyőzőbb példám a kísértethistóriák antológiája lehetne: *Die Uhr schlägt Mitternacht* [Az óra éjfél üt] 1976. Ezek a történetek játékosak, humorosak, ám ez nem zárja ki, hogy az élet árnyékosabb részéről is szóljanak. A szerzők nemcsak a humor, hanem az irónia és a groteszk eszköztárból is merítenek. És tipikus vonása az osztrák gyerekpróza az új formákhoz való vonzódás. *Nöstlinger* történeteinek például a lényegéhez tartozik a bécsi dialektus. Magyar nyelven persze ez elvész. – Bár keresi az osztrák ifjúsági próza az új formákat, *szociális érzékenysége jobban szembetűnik, mint művészi újdonsága*. És talán *jobban segít élni, tájékozódni a világban, mint a mi ifjúsági regényeink*.

A 70-es évek derekáig az osztrák ifjúsági prózával egy tőről fakadt a német. Annak is a problémaérzékenység volt a legszembetűnőbb vonása. A hetvenes évek végén a német gyermek- és ifjúsági irodalom az elvontabb létélmények, az individuum boldogsága, a csoda felé mozdult, és a parabolikus ábrázolás eszközeiért nyúlt. Mindennek *Michael Ende Momo* (1976) c. könyve a nyitánya és a nyolcvanas években a *Végtelen történet* a folytatás. Nem véletlen, hogy az álomszerű, költői fantáziajátékokkal élő *Mira Lobekönyv* (*Die Oma im Apfelbaum* [Nagymama az almafán], 1965) *Ende* műveinek szomszédságában ma sikeresebb, mint volt születése korában. Szinte törvényszerű, hogy a német *Ursula Wölfel* mindennapisághoz tapadó, természeti környezetünket féltő könyve (*Die grauen und die grünen Felder* [A szürke és a zöld mezők], 1971) Ausztriában nyert díjat, és lett nagyobb siker. Mert korlátok között éltünk évtizedeken át, nálunk a parabolikus ábrázolásnak úgyszólván történeti okai vannak. A mesében, a meseregényben is! S a mindennapisághoz kötődő ifjúsági regények nem véletlenül nem az őszinteségükkel ejtenek rabul. A meseszerűség és parabolikusság ma is gyermekirodalmunk kivételes értékeit teremti. Együtt, párban járva. Így *Békési Pál* meseregényeinek (*A kétbalkezes varázsló*, 1983, *A Féldévény*, 1991) nem a szomszéd országban akadok rokonságára, hanem német földön, *Ende* művei között.

Mert körképet kívánok adni a gyermekkönyvkultúráról, szót ejtek az elméleti vizsgálódás irányairól is. Ez az irány német nyelvterületen jóideje befogadástörténeti és irodalomszociológiai. Mindkét nézőpont nagyon természetes.

A gyermek- és ifjúsági irodalomnak nincsenek külön poétikai sajátosságai. A gyerekkönyv az értelem, a gyermeknovella az novella, az ifjúsági regény az regény. Csak a „címzett-

jük” gyerek, kamasz. Másságuk befogadáslélektani szempontból közelíthető meg. (L.: *Viktor Böhm: Karl May und das Geheimnis seines Erfolges*, 1979). Az irodalomszociológiai vizsgálódás nem kevesebbre kíváncsi, minthogy miféle teremtett világokba lép be a gyerekolvasó. *Regula Renschler* és *Roy Preiswerk* könyve (*Das Gift der Frühen Jahre*, 1981) például a rasszizmust vizsgálja a gyermekirodalomban, a diszkrimináció valamennyi jelenségét. A lélek mérgezéseit! De például az antiszemitizmust nem önmagában vizsgálja, hanem a filoszemitizmussal együtt. Az ilyesféle vizsgálatok a könyvek világát a valósággal szembesítették. Válaszok például a „Mit tudsz Hitlerről?” kérdésre: „Szőke és kék szemű németeket akart, habár ő sötét hajú és sötét szemű volt”. (16 éves lány); „Hitler azt akarta, hogy a birodalom a németeké legyen. S ha ez sikerül, ma nem lennének köztünk idegenek.” (17 éves fiú). (Mi tagadás, Rostock után hátborzongató válasz.)

S mennyire része határainkon túl a gyermek- és ifjúsági irodalom az irodalomtörténetnek? A gyermekirodalmat számon tartó művek többsége inkább a neveléstörténet, mint az irodalomtörténet könyvespolcára kívánczolt korábban is. Talán éppen ezért adták ki újra és újra *Hermann Köstler* gyermekirodalom-történetét. (*Die Geschichte der deutschen Kinderliteratur*, 4. Aufl. 1925). Az utolsó kiadás hasonmása még a hetvenes években is napvilágot látott a szerző 100. születésnapjára. De 1990-ben megjelent a modern német gyermekirodalom-történet, amelyet megemlített már ez az írás. A német team munkája terjedelmét, tartalmát, kivitelét tekintve egyaránt kiemelkedő műve szakterületnek. Méltán állítható a *Klaus Doderer* szerkesztette lexikon mellé. A kötet kritikusai is ezt állítják. (13) Gyermekirodalom-történet szerzője vagyok magam is. (14) Munkám legfeljebb szerényen meghúzódhat a német monográfia árnyékában. Amazt világnyelven írták, 12 ismert kutató munkáját zárja magába, és 250 illusztráció gazdagítja lapjait. A magaménak aligha lehet seélye azon az olaszországi pályázaton, amelyre a gyermekirodalommal foglalkozó elméleti-kritikai-történeti monográfiák kapnak meghívást minden harmadik esztendőben.

Így hát marad számomra pusztán az az öröm, hogy a magam vállalkozása különös és sajátos vonásait a nagyvilág gyermekirodalom-történetei között még e minden kétséget kizáróan nagyobb szabású vállalkozás mellett se veszíti el. Hiszen *Victor Böhm*, a kötet bécsi kritikus is szóvá tette, hogy a szerzők csak „többé-kevésbé” veszik figyelembe a „felnőtt” és a gyermekirodalom kapcsolatait. Engem pedig mindvégig az vezérelt, hogy a gyermek- és ifjúsági irodalom története a nemzeti kultúra és irodalom történetének bár sajátos, de elidegeníthetetlen tája; hogy sorsa és minősége elválaszthatatlan az irodalom egészének történetétől. A századelő fényes lapjai gyermekirodalmunk történetében se ragyognak kevésbé! Látványosan igaz, hogy *Reiner Wildék* története jóvel hosszabb, a középkortól a 80-as évek végéig tart. De az alcímben jelzett fél századnál az én munkám is nagyobb időt ível át. Az örökséget számba véve éltem az idő behúzásának irodalmi trükkjével. Alapjában véve a német monográfia 454 szövegoldalából 203 az első világháború utáni időkről szól, s végül is a könyv kétharmada a XX. századé, amit a „gyermek századának” is szoktunk nevezni.

S hogy mennyire tartanak bennünket számon a határon túl, a szomszédban? *Richard Bamberger* könyve (*Jugendlektüre*, 1955) a német gyermekkönyvek magyar fordításait nem tartja számon. Nyelvek és irodalmak tucatjaira figyelt. A kötetben, (15) amely a világ híres gyermekíróit mutatja be, nincs magyar író. A 79 szerző közül 4 lengyel, 3 cseh, ill. szlovák. – Ez persze mit sem változtat azon, hogy *Lázár Ervin* munkássága a világon is párját ritkítja, hogy *Janikovszky Éva* nem kisebb író, mint *Christine Nöstlinger*, hogy *Csukás István* vagy *Békés Pál* tehetségét megirigyelhetnék bárhol. Igaz, nekünk nincs Andersen-díjasunk. A gyermekirodalom legrangosabb kitüntetése ez. Ausztriából *Nöstlinger* (1984) és az illusztrátor *Lisbeth Zwirger* (1990) már elnyerte. Gyönyörű nyelvünk börtönébe zárva élnek gyermekkönyveink. S erről panaszkodhatna irodalmunk egésze is. Az

IBBY (Gyermekkönyvek Nemzetközi Tanácsa) diplomáját eddig öt írónk (*Török Sándor, Lázár Ervin, Nemes Nagy Ágnes, Csukás István, Tarbay Ede*) és hét illusztrátor kapta meg (*Réber László, Reich Károly, Würtz Ádám, Heinzelmann Emma, Gaál Éva, Elek Livia*). Az illusztrátornak tán az Andersen-díjra is nagyobb esélye volna. Amíg íróként 1992-ben az Andersen-díjat az amerikai *Virginia Hamilton* kapta, illusztrátorként Csehszlovákiából *Kveta Pacovská*. Szó, ami szó, díjak dolgában a magyar írók nem kényeztetik a sors. Különösképp, ha arra adta fejét, hogy gyerekeknek ír. Ausztriában a díjakat és díjazottakat már külön könyv tartja számon. (16) Van gyermekirodalmi díja az országnak, a tartományoknak, a nagyobb városoknak. Az Österreichischer Jugendbuchpreis zsűrije évente (öt kategóriában) 180 000 schillinget oszt szét. Az IBBY magyar szekciója „Az év gyermekkönyve” díjjal (ugyancsak öt kategóriában) összesen 100 000 Ft-ot adhat. De mintha megmozdult volna nálunk is a föld. Héba-hóba járt már eddig is gyermekirodalmi munkásságért József Attila-díj (I. Janikovszky Éva!), de 1992-től a Magyar Írószövetség szándéka szerint minden esztendőben kap valaki. 1992-ben a Művészeti Alap díját *Tordon Ákos* a gyermekkönyveiért kapta. 1983 óta adományoz az IBBY magyar szekciója jutalmat az év legjobb gyermekkönyveinek (gyermekkönyvnek, ifjúsági regénynek, ismeretterjesztő műnek, illusztrátornak, műfordítónak). Az „Év könyve” címre, amelyet a Szerzői Jogvédő Hivatal adományoz, 1985 óta gyermekkönyv is pályázhat. Biztató jelek az amúgy mégiscsak mostoha sorsú gyermekkönyvkultúra házatáján.

A kislépek igen kevésbé ismerik egymás kultúráját. A gyermekkönyvkultúrában miért is lenne ez másként? Az egyetlen igazán híres, ismert magyar gyerekkönyv a határon túl a *Jungen der Paulstrasse*, azaz *A Pál utcai fiúk*. A legismertebb, legszeretettebb osztrák gyerekkönyv a határon innen mindmáig *Salten* könyve, a *Bambi*. De sokan azt se tudják róla, hogy osztrák. Azt pedig még kevesebben, hogy írója Budapesten született.

- (1) *Calvino, Italo*: Palomar töprengései. Holmi, (1992/2 227.p.)
- (2) Internationales Institut für Jugendliteratur und Leseforschung
- (3) Almanach der ungarischen Kinderkultur. Red. *Margareta Gorschenek, Annamaria Rucktäschel*. Hrsg. Katholische Akademie. Hamburg, 1990. 233. p.
- (4) Österreichischer Buchklub der Jugend
- (5) *Bamberger, Richard*: Aus der Geschichte der österreichischen Jugendliteratur. In: Österreichische Kinder- und Jugendliteratur. Hrsg. *Lucia Binder*. Berger, Wien, 1982.
- (6) Lexikon der Kinder- und Jugendliteratur. Hrsg. *Klaus Doderer*. 1–3. Bd. + Ergänzungs- und Registerband. Weinheim-Basel, Beltz, 1975–1982.
- (7) Bibliographie wissenschaftlicher Arbeiten zur Jugendliteratur und Leseforschung in Österreich 1948–1988. Red. *Ernst Seiber*. Hrsg. Int. Inst. für Jugendliteratur. Wien, 1989.
- (8) Geschichte der deutschen Kinder- und Jugendliteratur. Hrsg. *Reiner Wild*. Stuttgart, Metzner Verl., 1990. 454. p.
- (9) I.: *Binder, Lucia*: Typisch „Österreichisch”. Kinder und Jugendliteratur aus Österreich. Themen, Motive, Entwicklungen. – In: Almanach der österreichischen Kinderkultur. Hrsg. Katholische Akademie. Hamburg, 1991. 18–23. p.
- (10) Tekintélytagadó, a gyermekirodalmi művek felnőttábrázolásában gyökeresen újat jelentő irányzat.
- (11) *Knecht, Gertrud*: Tabuthema Tod. – In: 1000 und 1 Buch. Zeitschrift für Kinder- und Jugendliteratur. 1990. No. 1. 10. l.
- (12) L.: Heldendämmerung – neue Helden? Red. Jutta Kleedorfer. Hrsg. Int. Inst. Für Jugendliteratur und Leseforschung. Wien, 1990. 4. p.
- (13) *Böhm Victor*: Geschichte der deutschen Kinder- und Jugendliteratur. – 1000 und 1 Buch. 1991. No. 1. 49–50. p.
- (14) *Elfelejtett irodalom*. Fejezetek XX. századi ifjúsági prózánk történetéből: 1900–1944. Móra Kiadó, 1990.

- (15) Jugendbuchautoren aus aller Welt. Red. Lucia Binder. Hrsg. Int. Inst. für Jugendliteratur und Leseforschung, Buchklub der Jugend. Wien, 1975.
- (16) Bücher haben ihren Preis. Red. Gertraud Pauker, Heinz Steuer. Hrsg. Bundesministerium für Unterricht, Kunst und Sport. Wien, 1985.

KOMÁROMI GABRIELLA

Megszakított folytonosság a magyar gyermekirodalomban

A jelenségre tán egy évvel ezelőtt figyeltem fel. Az okos, művelt *Sárközi Mátyás* dolgozatot írt egy népszerű napilapban a „szocializmus korszakának” irodalmáról. Az „újholdasok” és más jelesek belső száműzetéséről szólván így értékelt: „legjobb költőink kényesültek gyerekversek farigcsálására”. A tény igaz. A művészet diadala – ha nem is a realizmusé –, hogy e száműzetés, belső emigráció „eredményeképp” a magyar irodalom mégsem lett szegényebb! Hiszen *Weöres*, *Pilinszky*, *Kormos* vagy akár *Juhász* (s folytathatnánk a listát) „gályapadból laboratóriumot” alakítván mégiscsak végrehajtotta, betöltötte ezenközben a magyar gyerekversek nagy forradalmát! Végképp – legalábbis sokáig úgy gondoltuk, hogy végképp – kiszorítván a gyerekek olvasmányai közül az avított-konzervatív gügyögést, no meg az új keletű sematizmust is. Való igaz, bonyolult politikai-társadalmi viszonyok kellettek mindehhez, a maga módján a szocialista állam „paternalizmusa” is hozzájárult, meg a későbbi években valami hallgatóságos szerződés is – a gyermekirodalomban érvényesülő *minőségelv* érdekében. E sorok most nem elegendőek arra, hogy *azokat* a történelmi folyamatokat értékeljük, *Czigány Lóránt* egyszerűen a szocializmus hatalmi elitjének *sznobizmusával* magyarázza a dolgot. Egy dolog biztos: „fogalom” volt a „*Móra-színvonal*”, *lezajlott – másutt írtam erről részletesen – a „gyermek-kultúra eredeti felhalmozása”* (egyébként nemcsak az irodalomban, de zenében, könyvillusztrációban, öntevékeny színhátékban, animációs filmben, kórusmozgalomban, rajztanításban is). *Az Írószövetség Bajza utcai székházának klubjában, majd évente Szekszárdon – egyre szélesedő körben – ültek össze pezsgő vitára a gyerekirodalom szakértői, szimpatizánsai, alkotói és kritikusai.*

Nemcsak jó gyerekirodalom volt, hanem irodalmi élet is a gyerekirodalom körül. Ennek az irodalomnak – az egyetemes irodalom integráns elemeként (ahogy ezt Lengyel Balázs hangsúlyozta mindig) – öntudata volt. Néhány elkötelezett krónikás jóvoltából még története is kezdett lenni.

Ebben az öntudatban mindig volt valami megbántottság is. Mondhatni, harci kedv annak érdekében, hogy végre ez a didaxistól, politikai szolgálattól megszabadult irodalom kiléphessen, kiszólhasson a „gyerekszobából”. Rangjához méltó megméretést, folyamatos kritikát kért, követelt. S ha lassan is, mégiscsak kialakult ez a presztízs. Persze, hogy alapvetően a jó műveknek köszönhetően, a jó művek nyomán. *Weöres*, *Hárs*, *Mándy*, az utolsó műveiben súlyossá és tisztává érő *Gergely Márta*, *Gazdag Erzsébet* és mások nyomán új és új nemzedékek vállaltak hűséget az irodalom, a költészet eme fontos, korántsem könnyű ágához. (Nem győzöm ismételni, a hűséges kapcsolathoz értő „kerítő” is akadt, hiteles, igényes szerkesztők segítettek az új magyar líra legjavát, *Csoórit* és *Horgast*, *Szepessit* és *Orbán Ottót*, *Veress Miklóst* és *Bella Istvánt* ahhoz, hogy gyerekversek legyenek a legkisebbek könyvespolcán, hogy klasszikusokká váljanak az óvodások